

KUR'AN'DA PSİKOLOJİK SAVUNMA MEKANİZMALARI*

Enver BAYRAM**

Öz

İnsan, sosyal bir varlık olduğu gibi, aynı zamanda ferdi bir varlıktır. Kendine özgü davranışları, düşünceleri, hayalleri, tutkuları ve duyguları vardır. Bunların hepsi onun kişiliğini oluşturur. Freud kişiliğin id, ego ve süper ego tarafından oluşturulduğunu söyler. Ona göre birey herhangi bir şeyden engellendiğinde onda kaygı meydana gelir. Birey ise psikolojik savunma mekanizmalarına başvurarak bu kaygıdan kurtulmaya çalışır. Bu nedenle unutmaya, inkâr, yer değiştirme, yansıtma, mantığa bürüme, karşıt tepki geliştirme, yüceltme, gerileme ve özdeşleşme bireyin en çok kullandığı psikolojik savunma mekanizmaları arasındadır. Kur'an ise çeşitli örnekler vererek bu psikolojik savunma mekanizmalarının varlığına işaret eder. Mümin ve münkir kimselerin bunları hangi amaçla kullandıklarını ifade eder. Çalışmamızda Freud'un kişilik kuramı bağlamında psikolojik savunma mekanizmalarına değindikten sonra Kur'an'da bunların nasıl ele alındığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Psikoloji, Psikolojik Savunma Mekanizması, İnkâr, Ego.

PSYCHOLOGICAL DEFENSE MECHANISMS IN THE QUR'AN

Abstract

Human being is an individual being, as well as a social being. It has its own behaviors, thoughts, dreams, passions and emotions. They all make up his personality. Freud says that personality is created by id, ego and

* Geliş Tarihi / Received Date : 05.12.2018

Kabul Tarihi / Accepted Date : 24.12.2018

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, enver.bayram@gop.edu.tr.
ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7624-4528

superego. According to him, when the individual is prevented from anything, anxiety occurs. The individual tries to get rid of this anxiety by applying to the psychological defense mechanisms. For this reason, forgetting, denial, displacement, reflection, logic imperfection, counter reaction development, sublimation, regression and identification are among the most used psychological defense mechanisms of the individual. The Qur'an gives several examples and points out the existence of these psychological defense mechanisms. It expresses for what purpose the believers and heretics use them. In our study, after referring to psychological defense mechanisms in the context of Freud's personality theory, we will examine how these are dealt with in the Qur'an.

Keywords: Qur'an, Psychological Defense Mechanism, Psychology, Denial, Ego.

Giriş

Psikoloji, “insan ve hayvan davranışlarını inceleyen bir bilimdir.”¹ Diğer bir tanımla psikoloji, “insan davranışının altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan bilimsel çabaya verilen addır.”² İnsanı konu edinen psikoloji, fiziksel doğayı konu edinen bilimlere göre daha genç olduğu için, bu bilimlerin ulaştığı kesinliğe ulaşamamıştır. Bundan dolayı aynı davranış olgusunu ele alan birbirinden farklı psikolojik yaklaşımlar mevcuttur.³

İnsan, muayyen kişiliğe sahip bir varlıktır. İnsanı; iyi, güvenilir, sıklıgan, neşeli, uyumlu vb. sıfatlarla tanımlamak mümkündür. Ancak bu tür tanımlamalar kişiliği tam olarak açıklamakta yetersiz kalmaktadır.⁴ Buna rağmen kişilik, “bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak” tanımlanabilir. Her insan aynı durum karşısında kendine özgü farklı davranışlar sergileyebilir. Bu farklılıklar, bizi diğer insanlardan ayıran ve bizi biz yapan kişiliğimizdir.⁵

İnsanoğlu; inanç, düşünce, beden ve duygu gibi yönlerden kâinatın en karmaşık varlığıdır. Bu nedenle bilim adamları onu daha iyi anlayabilmek için

¹ Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, trc. Olcay İmamoğlu ve Hüsni Arıcı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2013, s. 5.

² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003, s. 22.

³ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 25.

⁴ Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003, s. 69.

⁵ Jerry M. Burger, *Kişilik*, trc. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006, s. 22-23; Kemal Sayar ve Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: DEM Yayınları, 2011, s. 96.

birbirlerinden farklı kişilik kuramları geliştirmişlerdir. Bunlardan Freud'un psikanalitik (kişilik) kuramı bu kuramlar arasında yer alan en önemli kuramlardan bir tanesidir.⁶ Ona göre kişilik bir aysberge benzer. Su yüzeyinde kalan kısım bilinci, su altında kalan kısım ise bilinçaltını oluşturmaktadır. Gerçek anlamda kişiliğe yön veren ise, çeşitli nedenlerden dolayı bilinçaltına atılan düşünceler, tutkular ve duygulardır.⁷

Freud'a göre kişiliğimizin id,⁸ ego⁹ ve süper ego¹⁰ olmak üzere üç temel ögesi bulunmaktadır. İd, kişiliğin en ilkel ve en kaba kısmını oluşturmaktadır. İd'de saldırganlık ve cinsellik dürtüleri diğer dürtülere oranla daha baskındır. İd,

⁶ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 406.

⁷ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 92; Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap kit., 1990, s. 295-298; Habil Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 172.

⁸ "İd, Freud'un üç parçalı ruhsal yapı modelinde herkeste ortak olan temel biyolojik içgüdüleri, arzuları ve dürtüleri içeren bilinçsiz ruhsal enerji (libido) kaynağı. Toplum kurallarını, başkalarının haklarını veya duygularını ya da o anda koşulların doyumuna elverişli olup olmadığını dikkate almaksızın ilkel dürtülere anında doyum arayan id, haz ilkesine göre çalışır ve acıdan kaçınmayı ve doyumunu maksimum düzeye çıkarmayı hedefler. İd, doyumunu erteleme diye bir şey tanımaz ve o anda doyum mümkün değilse, itkinin hedefi olan eylemin veya nesnenin zihinsel bir imajını (fantazi) veya bir halüsinasyon yaratarak gerilimi azaltma yoluna gider. Bu, Freud'un arzu giderme dediği şeye bir örnektir. İdin kontrol edilmesi, enerjisini yine idden alan ve gerçeklik ilkesine göre hareket eden egonun temel işlevlerinden birisidir." Bk. Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 382-383.

⁹ "Ego, en genel anlamıyla "ben" derken kastettiğimiz, her türlü ruhsal bedensel olayın merkezi olarak düşündüğümüz bilinçli varlığımız. Teorik olarak nötr olan ve gündelik dilde de bu haliyle kullanılan bu ego tanımı, çeşitli kişilik teorilerinde rastladığımız ego tanımıdır. İkinci anlamda ego, klasik psikanalizde, ruhsal aygıtın üç ana parçasından biri. İdden türetilir ve enerjisini ondan alır. Kişiliğin, ilkel içgüdüsel dürtülerle (id, haz ilkesi), içselleştirilmiş ebeveyn ve toplum yasakları (süperego) ve dış gerçekliğin gerekleri (gerçeklik ilkesi) arasında aracılık eden bilinçli, ussal yanı. (Egoya idin kontrol mekanizması da diyebiliriz. Freud egoyu, at (id) üstündeki bir biniciye benzetir. At, biniciden güçlüdür, ama binici atı kontrol eder.) Dürtülerin anında doyurulması genellikle imkânsız, çoğunlukla da akılcı değildir. Bu durumlarda ego, uygun bir ortam buluncaya kadar idin dürtülerini bastırır. Yersiz arzulara ve dürtülere uygulanan bu bastırma ruhsal aygıt üzerindeki en büyük yüke karşılık gelir, ayrıca bu aygıtın en önemli işlevidir. Ego bu bastırmayı sağlamak için sıklıkla savunma mekanizmalarını kullanır." Bk. Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 249.

¹⁰ "Süperego Freud'un üç parçalı yapısal ruhsal aygıt modelinde kişiliğin, toplumsal değer yargılarını, ahlak normlarını temsil eden ve bireyin kendi doğru-yanlış normları (vicdan) ile ideallerinden (ego ideali) oluşan kısmı. Çocukluk döneminde temelde toplumu temsil eden ebeveynlerle özdeşimle, ayrıca ceza ve ödüller vasıtasıyla toplumsal değer yargılarının ve ahlak kurallarının içselleştirilmesiyle gerçekleşen süper ego oluşumu büyük ölçüde bilinçsizdir. Bu süreç yaşamın ilk 4-5 yılında büyük ölçüde tamamlanır. Ancak çocukluk, hatta erişkinlik dönemi boyunca da devam eder. Toplumun bireyin içindeki gözcüsü, gardiyanı olarak adlandırılabilen süper egonun işlevi, ego vasıtasıyla idin dürtülerini, özellikle de toplumca yasaklanan ve o anda dışavurumu birey için tehdit oluşturabilen cinsellik, saldırganlık gibi dürtülerini kontrol etmektir. Ayrıca egoyu salt gerçekçi hedeflere değil, ahlaki hedeflere ve kusursuzluğa yönlendirir." Bk. Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, s. 709.

ne olursa olsun isteğinin bir an önce yerine getirilmesini istemektedir.¹¹ İd, acıdan kaçınmakta ve haz ilkesine göre hareket etmektedir.¹² İd'i dengeleme görevini ego yerine getirmektedir. Doğuştan getirilmeyip sonradan kazanılan ego, id ile gerçek dünya arasında aracılık görevi yapmakta ve çoğu kez de şartlar uygun olduğunda id'in arzu ve isteklerini yerine getirmek için gayret sarf etmektedir.¹³ Dolayısıyla id, tutkuları; ego, akli simgelemektedir.¹⁴ Kişiliğin üst-ben ya da süper ego olarak adlandırılan kısmı ise yapılan davranışların "doğru" veya "yanlış" olduğunu insana haber vermektedir. "Doğru" davranışlarda insanı takdir etmekte, "yanlış" davranışlarda ise onu kınamaktadır. Bunu insandaki vicdan olarak düşünmek meselenin anlaşılması açısından daha faydalı olacaktır.¹⁵ Kısacası id hazzı, ego gerçekliği ararken, süperego da mükemmelliği aramaktadır.¹⁶ Bunun yanında id, kişiliğin biyolojik tarafını; ego, psikolojik tarafını ve süper ego, toplumsal tarafını oluşturmaktadır.¹⁷ Ayrıca Freud'un id kavramıyla anlattığı kişilik bölümüyle mutasavvıfların nefs-i emmâre tanımlamaları birçok yönden örtüşmektedir.¹⁸

¹¹ Sigmund Freud, *Psikanaliz Üzerine*, trc. A. Avni Öneş, İstanbul: Say Yayınları, 2004, s. 100-1004; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 407-408; Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000, s. 44.

¹² Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 101; Anna Freud, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, trc. Yeşim Erim, İstanbul: yy., 2015, s. 15; Daniel Cervone ve Lawrence A. Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, tercüme edit. Mustafa Baloğlu, Ankara: Nobel Akademik yayıncılık, 2016, s. 88; Cengiz Güleç ve Murat Batmankaya, *Freud*, İstanbul: Say Yayınları, 2011, s. 38; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 44; Sayar ve Dinç, *Psikolojiye Giriş*, s. 99.

¹³ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 101-105; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 407-408; Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 93-94; Cengiz Güleç ve Murat Batmankaya, *Freud*, s. 39; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 45-46; Pierre Derbay-Ritzen, Freud Skolastiği, trc. A. Fikret Gökdemir ve A. Çetin Ertürk, Ankara: TDV Yayınları, 1991, s. 72-73; Şentürk, *Din Psikolojisine Giriş*, s. 173.

¹⁴ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 104; Cengiz Güleç ve Murat Batmankaya, *Freud*, s. 39. Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 45-46.

¹⁵ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, 101-106; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 407-408; Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 93-94; Cengiz Güleç ve Murat Batmankaya, *Freud*, s. 39; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 47-48; Eli Sagan, Freud, Kadın ve Ahlak, trc. Gökçe Metin, İzmir: İlya Yayınevi, 2001, s. 36-37.

¹⁶ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 101-106; Sigmund Freud, *Kendi Kendine Psikanaliz*, trc. Tahsin Büyükören, İstanbul: Düşünen Adam yayınları, 1994, s. 57-58; Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 88; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 47-48.

¹⁷ Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 106; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 48.

¹⁸ Abdurrahman Kasapoğlu, Yusuf ve Züleyha Açısından Kur'ân'da "Nefs-i Emmâre" Kavramı - Freud'un "İd" Kavramıyla Bir Mukayese, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VII, sayı: 17, s. 71; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Abdulkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkant, 2009, s. 195-198.

Freud'a göre engellenme¹⁹ kaygıyı²⁰ meydana getirmektedir. Kaygıyla başa çıkma ise varoluşun temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle Freud, kaygıyla başa çıkmaya çalışan ya da engellenmelerden kurtulmaya çalışan insanların bazı davranışlar geliştirdiğini ifade etmekte ve buna da savunma mekanizmaları²¹ adını vermektedir. Ona göre savunma mekanizmaları bireyi kaygıya karşı koruma görevini üstlenmektedir.²² Birey savunma mekanizmalarına bilinçsiz bir şekilde başvurur ve bu anlamda savunma mekanizmaları bilinçsiz davranışlar olarak da adlandırılabilir.²³ Devreye sokulan savunma mekanizmalarının amacı bireyde meydana gelen gerilimi azaltma isteğidir.²⁴ Ayrıca birey savunma mekanizmalarını suçluluk duygusunu engellemek için de kullanır.²⁵ Bu mekanizmalar uygun şekilde kullanılırsalar bireye faydalı olabilirler. Aşırı kullanıldıklarında ise faydadan çok zarara sebep olurlar.²⁶

İd, ego, süper ego farklı prensiplere göre hareket eden kişilik boyutlarıdır. Bazen bunlara yön veren psikolojik süreçlerin farklı olmasından dolayı id, ego ve süper egonun talepleri arasında çatışmalar yaşanmaktadır.²⁷ Bundan dolayı

¹⁹ "Belli bir hedefe yönelik dürtülerin veya eylemlerin dış veya iç etkenlerle engellenmesi. Hedefin kendisi de içsel veya dışsal olabilir. Engellenmeye yol açan iç etkenler arasında ruhsal çatışmalar, ketlemeler ve bastırma; dış etkenler arasında ise ebeveynler veya toplum tarafından konana yasak ve kurallar sayılabilir. Yoksunluğun engellenmeye yol açtığını düşünen Freud, engellenme-saldırganca düşmanlık- kaygı üçlemesi arasında verilen sırada nedensel bir ilişki olduğunu düşünmüş ve savunma mekanizmalarının, kaygıyı dindirmek amacıyla geliştirildiğini varsaymıştır." Bk. Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 262.

²⁰ "Kaygı, klasik psikanalizde çevrede veya kişinin kendi benliğinde bulunan veya çevredeki değişikliklerle veya benlikteki bilinçsiz, bastırılan güçlerin devreye girmesiyle harekete geçen henüz algılanmamış bir etkene yönelik bir tepki olarak tanımlanır. Freud, tarihsel olarak üç farklı kaygı teorisi ortaya atmıştır. Bunlardan ilki, kaygının bastırılan libidonun bir dışavurumu olduğu yolundadır. İkinci teorisine göre ise kaygı, doğum yaşantısının bir tekrarını temsil eder. Üçüncü teorisine ise, "bir sinyal (uyarı) olarak kaygı" şeklinde özetlenebilir. Bu da her ikisi de egonun içgüdüsel veya coşkusal gerilimdeki artışa gösterdiği bir tepki olan birincil kaygı ve uyarı-kaygısı diye ikiye ayrılır. Birincil kaygı egonun çözülmesine eşlik eden bir duyguyken, uyarı kaygısı egoyu, dengesini bozma tehditlerine karşı uyarıcı bir mekanizmadır. Uyarı kaygısının işlevi, egonun savunmacı önlemler kurarak birincil kaygının hissedilmemesini sağlamaktır. Birincil kaygı, savunma mekanizmasındaki bir başarısızlığı gösterir." Bk. Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 437.

²¹ Savunma mekanizmaları ilk defa Freud tarafın ortaya konmuştur. Kızı Anna Freud tarafından incelen savunma mekanizmaları kişi açısından sağlıklı bir uyum sağlama tepkisi olabileceği gibi, aşırıya vardırılması halinde patolojik de olabilir. Bk. Budak, Psikoloji Sözlüğü, s. 659.

²² Freud, *Psikanaliz Üzerine*, s. 115-116; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 298.

²³ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 301.

²⁴ Daniel Lagache, *Psikanaliz*, trc. Evin Aktar, Ankara: Dost kitabevi, 2005, s. 55.

²⁵ Burger, *Kişilik*, s. 121.

²⁶ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 302.

²⁷ Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, s. 95.

insandaki kaygı büyüyüp artar. Bunun sonucunda “ego” bunu kırmak için savunma mekanizmalarına başvurur.²⁸

Esasında iki çeşit savunma mekanizmasından bahsedilebilir. Birinci grup ağlama ya da devamlı konuşmada olduğu gibi psikolojik onarım mekanizmalarıdır. İkinci grup, moralimizi bozan bir durumu yadsımaya çalışma ya da davranışımızı haklı göstermeye çalışma gibi, insanı psikolojik yıpranmaya ya da değerini kaybetmeye karşı koruyan “ego” savunma mekanizmalarıdır. Ego savunma mekanizmalarında ortaya çıkan tepkiler, bilinçdışında geliştirilmekte ve işlevini sürdürmektedir. Bu nedenle kişiler kullanmış oldukları savunma mekanizmalarının farkında değildirlir.²⁹

İnsan, benliğinin değerini korumak ve psikolojik bütünlüğünü sürdürmek amacıyla savunma mekanizmalarını kullanır. Eğer savunma mekanizmaları yerinde kullanılmaz ise ve uyum sağlanmasını engelleyecek oranda abartılırsa yetersizlik ve eksiklik duygusu, güvensizlik ve suçluluk duygusu, doyumsuzluk ve mutsuzluk gibi olumsuz durumlar ortaya çıkar.³⁰ Bu çalışmada ayetlerde psikolojik savunma mekanizmalarına yer verilip verilmediğini, verildiyse ne şekilde yer verildiğini araştırıp incelemeye çalışacağız. Amacımız Kur’an’dan hareketle psikolojinin verilerini Kur’an’a doğrulatmak değildir. Aksine Kur’an ile psikoloji biliminin ortak paydası olan insan ve onun davranışı hususunda Kur’an’la psikolojinin ne ölçüde benzer şey söyleyip söylemediklerini araştırmak ve ortaya çıkan benzerliklerden hareketle de ayetlerin yorumuna farklı bir çerçeveden bakabilmenin kapısını arayabilmek olacaktır.

Kur’an’da Psikolojik Savunma Mekanizmaları

Psikolojiyle alakalı kaynaklar incelendiğinde yirmiden fazla psikolojik savunma mekanizmasıyla karşılaşılmaktadır. Makalenin sınırlılıklarını da göz önünde bulundurarak biz en temel psikolojik savunma mekanizmalarının Kur’an’da nasıl kullanıldığını araştırıp incelemeye çalışacağız. Bunları unutma, yadsıma, yer değiştirme, yansıtma, mantığa bürüme, karşıt tepki geliştirme, yüceltme, gerileme ve özdeşleşme psikolojik savunma mekanizmaları olarak sıralayabiliriz.

1. Unutma (Bastırma, Baskılama)

Unutma, temel psikolojik savunma mekanizmalarından biridir. “İd”, bireyden devamlı bir şeyler ister.” İd’in bu isteği, arzusu ve düşüncesi bireyi

²⁸ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 411; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 72; Ali Köse, *Freud ve Din*, İstanbul. İz Yayıncılık, 2005, s. 35; Freud, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, s. 23.

²⁹ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 73.

³⁰ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 73-75.

büyük bir kaygıya sokacak ise o zaman bu istek, arzu ve düşünce bilinçaltına atılır.³¹ Ancak yeri geldiğinde tekrar bilinç düzeyine çağrılabilirler.³² Bu durum aktif bir zihinsel süreçtir. Bastırma mekanizması nahoş anı ve düşünceleri unutmaya yarayan bir tür başa çıkma davranımıdır.³³ Mesela birey gitmek istemediği bir randevusunu ya da sevmediği bir insanın adını unutabilir.³⁴ Yine bireyin ölümün var olduğunu bildiği halde hiç ölmeyecekmiş gibi davranması ya da yaşlı bir insanın parasını biriktirip kimseye yardım etmemesi onun ölüm düşüncesini bastırma davranışına örnek verilebilir.³⁵ Bastırma mekanizması diğer savunma mekanizmalarını önemli derecede etkiler.³⁶ Diğer savunma mekanizmalarına oranla daha kesin, daha temel ve daha ilkeldir.³⁷

Unutma ya da nisyân, sözlükte “bilerek veya bilmeden terk etmek, unutmak, ertelemek” gibi anlamlara gelmektedir.³⁸ Terim olarak ise, “Sahip olunan bilginin ihtiyaç ânında akla gelmemesini ifade etmektedir.”³⁹ Psikoloji biliminde ise unutma, uzun süreli bellekte bulunan bilgilerin bazen geri getirilememesidir.⁴⁰ Bazen unutma insanı olumsuz davranışlara sevk ederken, bunun karşıtı olan “hatırlama”nın insan davranışları üzerinde olumlu katkıları vardır. Zira insan, önceki kavimlerin başından geçen hadiseleri ve ahiret ahvalini hatırlamakla kendini olumlu tutum ve davranışlara yönlendirmesi daha olasıdır.⁴¹

Kur'an, insanın normal anlamda unutmasını değil, onu küfre ve inkâra sevk eden, Rabbine karşı nankör bir hale getiren unutmayı kınamaktadır.⁴² Bu doğrultuda Kur'an; müşriklerin, ehl-i kitabın ve münafıkların bazı gerçeklerin farkında olduklarını, ancak bunları bile bile unuttuklarını ifade etmektedir. Allah'ı ve ahiret gününü unutmaları da unuttukları hususların başında

³¹ Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş*, trc. Günsel Koptagel-İlal, İstanbul: Mert Yayıncılık, ts., s. 95; Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 96; Freud, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, s. 87.

³² Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 78.

³³ Davranım, “genel anlamda bir organizmanın görülen, görülmeyen her türlü bedensel, ruhsal ve zihinsel etkinliğine verilen addır.” Bilgi için bkz. Rasim Bakırcıoğlu, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2006, s. 76.

³⁴ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 299.

³⁵ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 303.

³⁶ Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 96; Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 78.

³⁷ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 78.

³⁸ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadr, ts., XV, s. 321; İbrahim Kâfi Dönmez, “Nisyân”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, s. 144.

³⁹ Dönmez, “Nisyân”, *DİA*, XXXIII, s. 144.

⁴⁰ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 125.

⁴¹ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 125.

⁴² Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, s. 127-129.

gelmektedir. “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”⁴³ ayetinin de ifade ettiği gibi bazı kimseler Allah’ın hakkını unutmuşlar ve bundan dolayı Allah da onlara kendi nefislerinin hakkını unutturmuştur.⁴⁴ Bunun yanında onlar Allah’a şükretmeyi ve tazim etmeyi terk etmek suretiyle unutmalarından dolayı Allah da onlara kendilerini unutturmuştur.⁴⁵

Kur’an, Allah’ı unutmanın sebeplerine de değinmektedir. Kafirlerin müminlere gülmesi ve onlarla alay etmeleri bu sebeplerden bir tanesini teşkil etmektedir. “İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâdetmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz.”⁴⁶ İnsanlarla alay etmek, onları küçümsemek insanı Allah’tan uzaklaştıran bir tutum olmasının yanında insanın Allah’ı unutmasına da neden olmaktadır. Böylesi bir tavır Kur’an tarafından yerilmiştir.⁴⁷ Görüldüğü gibi kafirlerin müminlere karşı takındıkları alaycı tutumları onları, Allah’ı unutmaya kadar götürmüştür.

Allah’ın emir ve yasaklarına uymamak da Allah’ı unutmanın başka bir sebebidir. Bu hususta münafıkları hedef alan Kur’an şöyle buyurmaktadır: “Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindedir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alı kor ve cimrilik ederler. Onlar Allah’ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.”⁴⁸

Fahreddin Razi (ö. 606/1210), ayette geçen “unutma” ifadesinin gerçek anlamıyla anlaşılamayacağını şu şekilde ifade etmektedir: “Bil ki, bu ifadeyi zahirî şekliyle anlamak mümkün değildir, Zira, bu tabiri hakiki manada “unutmak” anlamına aldığımızda, onlar bu unutmaktan dolayı bir zemme, tenkide müstehak olmazlar. Çünkü unutmamak, beşerin takati dâhilinde değildir. Hem bu unutma işi, Allah hakkında imkânsızdır. Öyleyse, bu tabiri tevil etmek gerekir. Bu tevil, şu iki yönden yapılabilir:

1. Bunun manası: “Onlar, Allah’ın emrini terk ettiler. Böylece de, Allah âdeta unutulmuş bir durumda oldu, Allah ise onları, mükâfaat ve rahmetinden mahrum hale getirmekle, adeta unutmakla cezalandırdı” şeklindedir.

⁴³ Haşr, 59/19.

⁴⁴ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, Beyrut: Daru İhyai’t-türasi’l-arabiyyi, 1420h., XXIX, s. 511.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî; *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, tah. Ahmed el-Berduñi ve İbrahim Atfiş, Kahire: Daru’l-kütübi’l-mısriyye, 1964, XVIII, s. 43.

⁴⁶ Müminun, 23/110.

⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, XII, s. 154.

⁴⁸ Tevbe, 9/67.

2. Unutmak, hatırlamanın zıddıdır. Binaenaleyh, o münafıklar, Allah'ı ibadetleriyle zikretmeyi ve O'na sena etmeyi terk edince, Allah da onları, rahmet ve lisanıyla zikretmeyi, hatırlamayı terk etmiştir."⁴⁹ Görüldüğü gibi Razi, münafıkların emir ve yasaklara muhalif davranmalarının bir sonucu olarak onların Allah'ı unuttuklarını, buna mukabil Allah'ın da onları unuttuğunu ifade etmektedir.

Münafıklar gibi ehl-i kitap da kendilerinden alınan söze bağlı kalamamışlar ve Allah'ın emir ve yasaklarını unutmuşlardır. Bu hususta Kur'an şöyle buyurmaktadır: "Biz Hristiyanız" diyenlerden de söz almıştık. Onlar da kendilerine hatırlatılan şeylerin çoğunu unutmuşlardı. Biz de onların arasına, kıyamete kadar sürecek kin ve düşmanlık soktuk..."⁵⁰ Hristiyanlar, her konuda Hz. İsa'ya biat edeceklerine dair söz vermişlerdir, ancak daha sonra bu sözlerini unutmuşlar, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmişlerdir.⁵¹

Şeytan, her zaman insana vesvese vermiş ve onu doğru yoldan çevirebilmek için bütün gayretini sarf etmiştir. Sonuçta kendini şeytana kaptıran kimseler yoldan çıkmış ve Allah'ı anmayı unutmuşlardır. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: "Şeytan onları etkisi altına aldı da kendilerine Allah'ı anmayı unutturdu. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır. İyi bilin ki şeytanın yandaşları hep kayıptadırlar."⁵² Şeytan, onları vesvesesiyle kısaç altına almış ve onlara Allah'ı unutturmuştur. Ne kalpleriyle ne de dilleriyle Allah'ı anmazlar. Üstelik bu duruma da tepkisiz kalmışlardır.⁵³

Kur'an, kafirlerin Allah'ı unuttukları gibi Allah'ın ayetlerini de unuttuklarını haber vermektedir. "O: Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben, hakikaten görür idim!, der."⁵⁴ Söz konusu ayetteki kâfirlerin bu itirazlarına "(Allah) buyurur ki: İşte böyle. Çünkü sana ayetlerimiz geldi; ama sen onları unuttun. Bugün de aynı şekilde sen unutuluyorsun!"⁵⁵ ayeti ile cevaplandırılmaktadır. Onlar dünya hayatında Allah'ın emir ve yasaklarını

⁴⁹ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XVI, s. 97.

⁵⁰ Maide, 5/14.

⁵¹ Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2014, II, s. 234.

⁵² Mücadele, 58/19.

⁵³ Abdullah bin Ömer bin Muhammed bin Ali el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esraru't-tevil*, Beyrut: Daru İhyai'l-turasil arabiyyi, 1418., V, s. 196.

⁵⁴ Taha, 20/125.

⁵⁵ Taha, 20/126.

anlatan ayetlerini nasıl unuttuysalar ahiret hayatında da kendileri öylece unutulacaklardır.⁵⁶

Kafirlerin unutup bastırdıkları bir başka husus da ahiret gününe imandır. Bu hususta Kur'an onlara şöyle seslenmektedir: "Denilir ki: Bu güne kavuşacağınızı unuttuğunuz gibi biz de bugün sizi unuturuz. Yeriniz ateştir, yardımcılarınız da yoktur!"⁵⁷ Kâfirler dünya hayatında kendilerine ahiretle ilgili her türlü hatırlatma yapılmasına rağmen buna hiç orali olmamışlar ve o güne kavuşacaklarını unutmüşlardır. Ancak o gün geldiğinde onlar nasıl o günü unuttuysalar Allah da o günde onları öylece unutacaktır.⁵⁸ Esasında Allah'ın unutmaması onlar için büyük bir psikolojik cezadır. Zira, onlar bu davranışlarıyla dünya hayatında yardımsız bırakılmışlardır. Ahirette ise Allah'ın rahmetinden uzak tutulacaklardır.⁵⁹ Görüldüğü gibi Allah'ı ve ayetlerini unutanlar, yine öldükten sonra dirilmenin mevcudiyetini bilinçaltına atıp bastıran kimseler Allah'ın azabından kendilerini kurtaramayacaklardır. Zira, bu unutmama gerçek bir unutkanlıktan ortaya çıkan bir unutmama değildir. Bu nedenle onların böylesine bir psikolojik savunma içerisine girmeleri kendi kendilerini kandırmaktan başka bir şey değildir.

2.Yadsıma (İnkâr)

En temel savunma mekanizmalarından biri olan yadsıma (inkâr), bireylerin bilinçli düşüncelerinde travmatik ya da sosyal açıdan kabul edilemez bir gerçeğin varlığını reddetmektir.⁶⁰ İnkâr etme ya da yadsıma, realitede var olan olayın aksini savunarak hareket etmektir.⁶¹ Bunun yanında kişi tehlikeden kaçınamaz ya da onunla baş edemezse tek çare kişinin o tehlikeyi yok saymasıdır.⁶² Çok öfkelenmiş bir insanın "kendimi kızgın hissetmiyorum" demesi,⁶³ yine ölümden korkan bir kimsenin çok ciddi bir hastalığında dahi doktora gitmekten çekinmesi⁶⁴ buna örnek olarak verilebilir.

⁵⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü'l- Kur'âni'l-azîm*, tah. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419h., VII, s. 74.

⁵⁷ Câsiye, 45/34. Benzer ayetler için bkz. Sad, 38/26; Mücadele, 58/16, Secde, 32/14.

⁵⁸ Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, XXVII, s. 682.

⁵⁹ Enver Bayram, *Kur'an'da Psikolojik Ceza*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016, s. 155.

⁶⁰ Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 93.

⁶¹ www.derszamani.net/yadsima-inkar-bildiren-cumleler-ornekler.html; Erişim tarihi: 06.08.2018.

⁶² Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 79.

⁶³ Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 93.

⁶⁴ www.guncelpsikoloji.net/yasam/savunma-mekanizmalari-h6399.html; Erişim tarihi: 04.08.2018.

Sözlükte “irfan” kelimesinin zıddı olan inkâr; örtmek, bilmemek ya da tanımamak anlamlarına gelmektedir. Küfür de imanın zıddıdır.⁶⁵ Terim olarak ise inkâr, “dinin aslından (zarûrât-ı dîniyye) olduğu kesinlikle bilinen hususların tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemektir.”⁶⁶ İslam âlimleri inkârı dörde ayırmışlardır. Birincisi, küfr-i inkârîdir. Bu, kişinin Allah’tan gelen emir ve yasakları ne kalbiyle tasdik etmesi ne de diliyle ikrar etmesidir. İkincisi, küfr-i cühûddur. Bu, kişinin bildiği halde inkârı tercih etmesidir. Üçüncüsü, küfr-i inadîdir. Bu, kişinin kalben Allah’ı bilip, bazen de diliyle ikrar ettiği halde dünyevî bazı menfaat ve taassuptan dolayı İslam’ı bir din olarak kabul etmemesidir. Dördüncüsü ise, küfr-i nifaktır. Kişinin inanılması gereken şeyleri kalben tasdik etmediği halde diliyle ikrar etmesidir.⁶⁷

Çeşitli şekillerde ortaya çıkan inkâr olayını Kur’an, kalbin bir hastalığı olarak değerlendirmektedir.⁶⁸ Kur’an, bu hastalığın nedeni olarak heva, haset, kıskançlık, kibir, inat, kin, nankörlük, ümitsizlik, sevgi ve korku gibi psikolojik motifleri zikretmektedir.⁶⁹

Kur’an; kâfirlerin Allah’ı, Allah’ın ayetlerini, melekleri, kitapları, peygamberleri, ahiret gününü inkâr ettiklerini birçok ayette⁷⁰ dile getirmektedir. Bu çerçevede müşriklerin durumu Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler.”⁷¹ Kur’an; kâfirlerin, ayın yarılma mucizesini kabul etmediklerini, bunun yanı sıra açıkça görseler de Hz. Peygamber’in getirdiği başka mucizelere de iman etmeyeceklerini ifade etmektedir. Zira onlar, bu

⁶⁵ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, tah. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn, yy: Daru'l-hidâye, ts., XIV, s. 50; Ragıb İsfehani, *Müfredat*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yay., 2012, s. 1482.

⁶⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhid*, nşr. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Ankara, 2002, s. 601-611; Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, s. 535.

⁶⁷ İbn Manzur, *Lisanül-arab*, V, s. 144; Sinanoğlu, “İnkâr”, *DİA*, XXVI, s. 535-536.

⁶⁸ İnançsızlık şekilleri için bkz. Hayati Hökelikli, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2001, s. 207-208.

⁶⁹ İnkârın psikolojik sebepleri ve tezahürleri için bkz. Ali Yılmaz, *Kur'an'a Göre İnkârın Psikolojik Tezahürleri*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 20, s. 91-128; Veli Ulutürk, *Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri*, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 7, s. 217-233; İbrahim, Çoşkun, *Kur'an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri*, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: I, s. 119-150; Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkarcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri-*, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: I, sayı: 1, s. 211-235.

⁷⁰ Örnek ayetler için bkz. Nisa, 4/42, 136, 150; En'am, 6/39; Araf, 7/45; Enfal, 8/31; Yunus, 10/2; İsra, 17/41, 46; Meryem, 19/73, 77; Yasin, 36/78-79.

⁷¹ Kamer, 54/2.

inançsızlığı adet edinmişlerdir ve bu yüzden mucizelerden yüz çevirmektedirler.⁷² Görüldüğü gibi kâfirler, mucizeler kendi gözleri önünde cereyan etse de ani bir refleksle mucizeleri ve Hz. Peygamber'i inkâr etmişlerdir. Zira onların, mucizeleri kabul etmeleri sosyal konumları gereği zordu.

Kur'an, diliyle ikrar ettiği halde kalbiyle tasdik etmeyen ve bu hususta içinde buldukları durumu inkâr eden münafıkların durumunu zikretmektedir. "Münafıklar sana geldikleri zaman: "Biz gerçekten şahadet ederiz ki, sen kesin olarak Allah'ın elçisisin" dediler. Allah da bilir ki sen elbette O'nun elçisisin. Allah, şüphesiz münafıkların yalan söylediklerine şahitlik eder."⁷³ Yine onlar, "(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit "(Biz de) iman ettik" derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler."⁷⁴ Münafıkların bu çıkışına ise Kur'an, "Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar."⁷⁵ şeklinde cevap vermektedir. Münafıklar, bir taraftan iman etmedikleri halde iman ettiklerini söyleyerek içinde buldukları sıkıntılı durumdan çıkmaya çabalarken, diğer taraftan da gerçek benliklerine tümünden yabancılaşmış olurlar.⁷⁶ Görüldüğü gibi münafıklar Allah'a ve elçisine inandıklarını söyledikleri halde Allah onları yalancı olarak ilan etmiştir. Zira onlar bu sözü sadece dilleriyle söylemişler, ancak kalben tasdik etmemişlerdir. Yandaşlarıyla ve şeytanlarıyla karşılaştıkları ilk fırsatta da yalancılıklarını ve inkarlarını itiraf etmişler, müminlerle alay ettiklerini açığa vurmuşlardır. Böylece onlar, inkarlarını gizlemek ve bu şekilde müminleri kandırmak için yadsıma (inkâr) psikolojik savunma mekanizmasına başvurmuşlardır.

Kur'an, Yahudilerin de Hz. Muhammed'i (s.a.s) çok iyi bilip tanımalarına rağmen onu inkar etme yoluna gittiklerini bildirmektedir. Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır: "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir grup bile bile gerçeği gizler."⁷⁷ Abdullah b. Selam ve bazı Yahudiler Hz. Peygamber'in peygamberliğine iman etmişler, ancak çoğu, onu peygamber olarak bildikleri

⁷² Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XXIX, s. 289.

⁷³ Münafikûn, 63/1; Bezer ayetler için bkz. Nisa, 4/140; Tevbe, 9/67; Ankebut, 29/11.

⁷⁴ Bakara, 2/14.

⁷⁵ Bakara, 2/15.

⁷⁶ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 81.

⁷⁷ Bakara, 2/146.

halde yalanlayıp inkâr etmişlerdir.⁷⁸ Bu nedenle Kur'an, bildikleri halde inkâr eden kâfirlerin psikolojik hallerini de şu şekilde gözler önüne sermektedir: "Âyetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine âyetlerimizi okuyanların neredeyse üzerlerine saldırırlar..."⁷⁹ Ayette ifade edilen yüzde beliren inkâr alametleri ve hoşnutsuzluk, onların yüzlerine yansımış olan öfke ve kızgınlıklarıdır.⁸⁰ Bundan dolayı onların simaları kötü ve sevimsiz bir hal almıştır.⁸¹ Sonuç olarak müşrikler, münafıklar ve ehl-i kitap, Hz. Muhammed'in Allah tarafından gönderilmiş gerçek bir peygamber olduğunu bildikleri halde çeşitli dünyevî menfaatlerinin kaybolacağı endişesiyle onu ve getirdiği mesajı inkâr etmişlerdir.

3.Yer Değiştirme (Yön Değiştirme)

Bireyde oluşan kaygı ve öfkenin asıl hedef yerine başka bir hedefe yönelmesidir. Yer değiştirme mekanizmasındaki güdü çoğunlukla saldırganlık güdüsüdür. İşyerinde patronuna kızan bireyin evine geldiğinde çocuğuna kızması buna örnek olarak verilebilir.⁸²

Kur'an'da ise Hz. Adem ve İblis kıssası bu duruma örnek verilebilir. Zira Allah, Hz. Adem'i yaratmış ve yer yüzünün halifesi kılmıştır.⁸³ Akabinde meleklerden ve İblisten Hz. Adem'e secde etmelerini istemiştir. Melekler Allah'ın emrine itaat etmiş, ancak İblis bu emre karşı çıkmıştır.⁸⁴ İblis'in bu emre âsi gelmesini Kur'an, şöyle açıklamaktadır: "Allah buyurdu; Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis) Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın dedi."⁸⁵ İblis, ateşin çamurdan üstün olduğunu varsayarak kendinin, Adem'den daha faziletli olduğuna inanmış ve böylece yanlış bir kıyas yapmıştır.⁸⁶ Esasında İblis'in Allah ile ilgili bilgisi meleklerden daha az değildi. Buna rağmen o, kendi mantığıyla hareket etmiş ve Allah'ın emrine itaat etmemiştir.⁸⁷ Görüldüğü gibi İblis, verdiği secde

⁷⁸ Fahrudin Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsir-i Kebîr Mefâtihu'l Gayb, Dârü ihyai't-türasi'l-arabiyyi*, Beyrut, 1420h., IV, s. 112.

⁷⁹ Hac, 22/72.

⁸⁰ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XXIII, s. 251.

⁸¹ Ebu'l Kasım Muhammed Ömer Zemahşeri, *El-Keşşaf*, Beyrut: Darü kütübü'l-arabi, 1407h, III, s. 170.

⁸² Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 300; Cervone ve Pervin, *Kişilik Psikolojisi*, s. 94.

⁸³ Bakara, 2/30.

⁸⁴ Bakara, 2/34; A'raf, 7/11.

⁸⁵ A'raf, 7/12.

⁸⁶ Kurtubî; *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, VII, s. 171.

⁸⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, trc. İ.Hakkı Şengüler ve diğerleri, yy: Hikmet Yayınları, ts., VI, s. 32.

emrinden dolayı Allah'a kızmış ve emrine itaat etmemiştir. Bunun yanında öfkesini Hz. Adem'e ve onun soyuna yöneltmiştir. Bu durum Kur'an'da şöyle anlatılmaktadır: "İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın!" dedi."⁸⁸ Nitekim Kur'an şeytanın bu özelliğine "De ki: İnsanların kalplerine vesvese sokan, (insan Allah'ı andığında) pusuya çekilen cin ve insan şeytanının şerrinden insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hakimine) insanların İlâhına sığınırım!"⁸⁹ ayetlerini zikretmekle değinmektedir.

4.Yansıtma (Başkalarını Suçlama)

Yansıtma, bireyin kabul edilemeyecek bir davranışından dolayı duyacağı suçluluk duygusundan, o davranışı başkasına atfederek ya da ona yansıtarak kurtulma çabasıdır.⁹⁰ Yani birey kendi kusurlarını başkalarında görür.⁹¹ Sınavda kopya çekmek isteyip de bundan vazgeçen öğrencinin arkadaşlarını kopya çekmekle suçlaması buna örnek olarak verilebilir.⁹²

Müşrikler, Kur'an'ın Hz. Peygamber tarafından uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Kur'an, bu durumu şöyle dile getirmektedir: "İnkâr edenler: Bu (Kur'an), olsa olsa onun (Muhammed'in) uydurduğu bir yalandır. Başka bir zümre de bu hususta kendisine yardım etmiştir, dediler. Böylece onlar hiç şüphesiz haksızlığa ve iftiraya başvurmuşlardır."⁹³ Esasında inkâr edenler söylediklerinin yalan ve tutarsız olduğunu çok iyi bilmekteydiler. Zira Hz. Peygamber okuma yazma ile meşgul olmamış ve kavmi arasında da "el-emin" sıfatıyla anılır olmuştur. Ancak peygamberlik gelince onu kıskandılar ve ona çeşitli iftiralar attılar.⁹⁴ Görüldüğü gibi onlar, kendi yaptıkları işi Hz. Peygamber'e isnat ederek onu suçlamışlar ve tanrı olarak kabul ettikleri putlarına ibadet etmeye devam etmişlerdir.

⁸⁸ A'raf, 7/16-17.

⁸⁹ Nas, 114/1-6.

⁹⁰ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 299-300; Freud, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, s. 87.

⁹¹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 303.

⁹² Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 300.

⁹³ Furkan, 25/4. Yansıtma mekanizmasıyla alakalı örnekler için bkz. Al-i İmran, 3/168; İbrahim, 14/22.

⁹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu'l-beyân*, yy: Müessesetü'r-risale, 2000, XIX, s. 237.

Yine Kur'an, Kalem suresinde bahçe sahiplerinden bahsetmektedir.⁹⁵ Bahçe sahipleri fakirin hakkını vermemek için sabah erkenden gidip ürünü devşirmek için plan yapmışlardı. Ancak Allah, onlar bahçelerine varmadan ürünlerini yok edivermişti. Bahçelerine gelen bahçe sahipleri, bunun üzerine kendilerini zalim olarak tanımlamışlar ve birbirlerini kınamışlardır. Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: "Rabbimizi tesbih ederiz; doğrusu biz (kendi kendimize) yazık etmişiz, dediler. Ardından, kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar. (Nihayet) şöyle dediler: Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermişiz."⁹⁶ Böylece onlar, bahçelerinin yanıp helak olmasından dolayı birbirlerini suçlamaya başladılar. Onlar da farkındaydılar ki bu felaket onların, fakirleri ve yetimleri dışlamalarından dolayı idi. Ancak onlardan her biri suçu diğerinin üstüne atıyordu.⁹⁷ Böylece suçu başkasına atmakla suçluluk duygusundan kurtulacaklarını zannediyorlardı.

5. Mantığa Bürüme (Bahane Bulma, Ussallaştırma)

Neden bulma biçiminde de ifade edilen mantığa bürümede birey, yapmış olduğu bir davranışın sonucunda kabul edilebilecek bir güdüyü kabul edilemeyecek bir güdünün yerine koyar. Burada birey yapmış olduğu davranışı hafifletmek için bahane bulur ve mazeretler ileri sürer.⁹⁸ Bu, bireydeki kaygıyı azaltmak maksadıyla çoğu kez yadsıma mekanizmasıyla beraber kullanılan bir savunma mekanizmasıdır. Birey bu savunmayı kullanırken hem kendini haklı gösterme çabası içindedir hem de yaşayacağı hayal kırıklığının etkisini azaltmak için gayret göstermektedir. Neden bulma ya da bahane bulma kişinin yetersizlik duygularının hafifletilmesini sağlar ve kişiyi engellenme duygusundan korursa da kişinin kendi kendini aldatmasıyla neticelenir.⁹⁹ Dersine çalışmayıp sınavdan başarısız olan öğrencinin öğretmenin değerlendirmesini beğenmemesi buna örnek olarak verilebilir.¹⁰⁰

Kafirlerin, kendi elleriyle yaptıkları ve kendilerine hiçbir fayda sağlamadığı putlara tapmaları, bu konuda çeşitli nedenler ileri sürerek haklı olduklarını belirtmeleri onların bu savunma mekanizmasına ne denli aktif olarak başvurduklarının bir göstergesidir. Zira Kur'an bu hususta şöyle buyurmaktadır: "İyi bilin ki, halis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp da başka dostlar edinenler,

⁹⁵ Kalem, 68/ 17-32.

⁹⁶ Kalem, 68/29-31.

⁹⁷ Ebu'l-A'lâ Mevdudî,, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Yusuf Karaca ve dğr., İstanbul: İnsan Yayınları, 1997, VI, s. 437.

⁹⁸ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 300; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 301.

⁹⁹ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 81-82.

¹⁰⁰ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 300; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 301.

“Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlar. Şüphesiz Allah, ayrılığa düştükleri şeyler konusunda aralarında hüküm verecektir...”¹⁰¹ Müşriklere yaratıcılarının ve gök ile yerin kim tarafından yaratıldığı sorulduğunda cevaben “Allah” diyorlardı. Ne var ki o zaman putlara tapmanın ne anlamı olduğu onlara sorulduğunda “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” şeklinde cevap veriyorlardı.¹⁰² Kuran, onların bu savunmasına şöyle cevap vermektedir: “Allah’tan başka kendilerine yakınlık sağlamak için tanrı edindikleri şeyler, kendilerine yardım etselerdi ya! Hayır, onları bırakıp gittiler. Bu onların yalanı ve uydurup durdukları şeydir.”¹⁰³ Görüldüğü gibi kâfirler putlara tapınmayı Allah’a yaklaşmanın bir yolu olarak görmüşler ve bu hususta kendi kendilerini aldatmışlardır.

Kur’an, yetim, yoksul ve fakirin doyurulmasına özel bir önem atfetmektedir. Bunun için de zengin ve varlıklı kimseleri bu hususta göreve çağırılmaktadır. Ancak kâfirlere yetim, yoksul ve fakir kimselerin doyurulması hatırlatılınca onlar şöyle derler: “Allah’ın dilediği takdirde doyuracağı kimseleri biz mi doyuracağız? Siz gerçekten apaçık bir sapıklık içindesiniz.”¹⁰⁴ Onlar, Allah’a itaat etmedikleri gibi mahlûkatına da şefkat ve merhamet göstermekten imtina etmişlerdir. Allah’ın kendilerine vermiş olduğu malı Allah yolunda harcamamışlardır. Zira yetimi, yoksulu ve fakiri doyurmak Allah yolunda harcamaktır. Ancak yetim, yoksul ve fakiri daima ikinci sınıf insan olarak görmüşlerdir. Yine onların maddi açıdan zayıf olmalarını, onların işledikleri suçla bağlamışlardır. Bu nedenle de Allah’ın fakir yaptığı kimseleri kendilerinin doyuramayacaklarını söylemişlerdir.¹⁰⁵ Görüldüğü gibi kâfirler fakirleri doyurmamalarının nedeni olarak onların suçluluklarını göstermişler ve bu yüzden de cezaya çarptırıldıklarını söylemişlerdir.

Kur’an, eski kavimlerin öne sürdüğü bahane ve mazeretlerden de bahsetmektedir. Hz. Nuh kavmini olanca gücüyle Allah’a kulluk etmeye çağırılmış, ancak onların mazeretleri şu olmuştur: “Onlar şöyle cevap verdiler: Sana düşük seviyeli kimseler tâbi olup dururken, biz sana iman eder miyiz

¹⁰¹ Zümer, 39/3.

¹⁰² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, Tefsiru’l-Begavî, tah. Abdürrezzak el-Mehdi, Beyrut: Daru İhyai’l-türasi’l-arabiyyi, 142h., IV, s. 79; Kurtubî; *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’an*, XV, s. 232.

¹⁰³ Ahkaf, 46/28.

¹⁰⁴ Yasin, 36/47.

¹⁰⁵ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XXVI, s. 287-288; Kurtubî, *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’an*, XV, s. 36.

hiç!"¹⁰⁶ Onlar, şayet Hz. Nuh'a iman edecek olursalar kavimlerinin rezil ve fakir kişileriyle eşit olacaklarına inanmışlar ve bundan dolayı Hz. Nuh'a tâbi olmayı reddetmişlerdir.¹⁰⁷ Ancak Kur'an, onların bu mazeretlerinin kıyamet gününde bir fayda sağlayamayacağını şöyle haber vermektedir: "Artık o gün, zulmedenlerin (beyan edecekleri) mazeretleri fayda vermeyeceği gibi, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmez."¹⁰⁸ Görüldüğü gibi Hz. Nuh'un kavmi ona tâbi olmamak için insanların sosyal tabakadaki maddi durumlarını mazeret olarak ileri sürmüşler ve ondan uzaklaşmışlardır. Ancak mazeretleri onlara bir fayda sağlamamıştır.

6. Karşıt Tepki Geliştirme (Güdüleri Çarpıtma)

Bireyin bilinçaltındaki tehdit edici ve kaygı verici bir düşünceden uzaklaşmak için bilinçaltı arzularının tersi yönde davranmasına karşıt tepki geliştirme mekanizması denir.¹⁰⁹ Bu şekilde birey içsel dürtülerine kesin engeller koyar ve olumsuz dürtülerini bilinç düzeyinden uzaklaştırmış olur.¹¹⁰ Bir nedenden dolayı annesine kızan bir gencin annesini ne kadar çok sevdiğini söylemesi buna örnek olarak verilebilir.¹¹¹

Söz konusu savunma mekanizmasına sıklıkla başvuran kimseler münafıklardır. Onlar, içlerindeki duygu ve düşünceleri dışarıya tam tersi yönde yansıtırlar. İnanmadıkları halde inandıklarını söylerler. Bu hususta Kur'an şöyle buyurmaktadır: "İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir."¹¹² Mekke döneminde Müslümanlar güç ve servet bakımından zayıf olduğundan dolayı hiç kimse münafıklık yapmamıştır. Ancak Medine döneminde Müslümanlar güç ve servet bakımından güçlenince bazı kimseler kalben iman etmese de diliyle Müslüman olduğunu ikrar etmişlerdir.¹¹³ Müslümanları aldatmayla da yetinmeyen münafıklar bir de bu durumu Müslümanlarla alay etmek için kullanırlar. Kur'an bu durumu şöyle ifade

¹⁰⁶ Şuara, 26/111. Benzer ayetler için bkz. Bakara, 2/170; En'am, 156-157; Nahl, 16/35; Şuara, 26/99; Ahzab, 33/67-68.

¹⁰⁷ İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 136; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, yy: *Bahru'l-ulûm*, ts., II, s. 561.

¹⁰⁸ Rum, 30/57.

¹⁰⁹ Burger, *Kişilik*, s. 84; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 298; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 302.

¹¹⁰ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 102.

¹¹¹ Burger, *Kişilik*, s. 84; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 298; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 302.

¹¹² Bakara, 2/8-9.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, s. 268-269; Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 79.

etmektedir: “(Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit “(Biz de) iman ettik” derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise, biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler.”¹¹⁴ Görüldüğü gibi münafıklar dünyevî menfaatlerden yararlanmak ya da o menfaatleri korumak için insanlara karşı ikiyüzlü davranmaktadırlar. Bunun için de inanmadıkları halde inandık diyerek karşıt tepki geliştirmektedirler.

7. Yüceltme

Toplum tarafından kabul edilmeyen bireyin cinsel ve saldırgan davranışlarının toplum tarafından kabul edinilebilecek bir hale gelmesi yüceltme mekanizmasını ifade etmektedir.¹¹⁵ Aslında tüm başarılı savunma mekanizmaları “yüceltme” savunma mekanizmasıyla ilgilidir.¹¹⁶ Kavgacı ve saldırgan olan bir kimsenin başarılı bir boksör olması buna örnek olarak verilebilir.¹¹⁷

Kur’an, bireylerde var olan kötü ve yanlış eylemleri, olumlu davranışlara çevirmeleri için muhataplarını uyarır. Bu nedenle cinayet,¹¹⁸ hırsızlık,¹¹⁹ zina,¹²⁰ içki içme,¹²¹ haram yeme,¹²² yalan söyleme,¹²³ iftira¹²⁴ gibi olumsuz davranışlar Kur’an’da yasaklanmıştır. Yine kıskançlık,¹²⁵ kin,¹²⁶ kibir¹²⁷ gibi duygular da yerilmiştir. Bunun yerine Kur’an, cinsel dürtülerini bastıramayıp zina yapmak isteyen erkek ve kadına nikâhlanıp evlenme yolunu göstermiştir. Zina etmeyen kadınlar ise Kur’an’da “muhsan” kadınlar olarak övülmüştür.¹²⁸ Hırsızlık ve haram yiyen kimselere de helal mal tavsiye edilmiştir.¹²⁹ Bunun yanında Müslümanlara karşı beslenen kıskançlık, haset, alay, kin ve nefret duygularının yok edilmesi, bunun yerine gıpta, sevgi ve saygı gibi olumlu duyguların geliştirilmesi istenmiştir.¹³⁰ Hatta bir sözünde Hz. Peygamber şöyle

¹¹⁴ Bakara, 2/14.

¹¹⁵ Burger, *Kişilik*, s. 82; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 302; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 303.

¹¹⁶ Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası*, s. 92.

¹¹⁷ Burger, *Kişilik*, s. 82; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 302; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 303.

¹¹⁸ Nisa, 92, 93; Maide, 5/32; Furkan, 25/68.

¹¹⁹ Maide, 5/38; Yusuf, 12/70, 73, 77, 81; Mümtehin, 60/12.

¹²⁰ Nisa, 4/15, 25; İsrâ, 17/32; Nur, 24/2; Furkan, 25/68; Mümtehin, 60/12.

¹²¹ Bakara, 2/219; Maide, 5/90-91.

¹²² Bakara, 2/173, 175; Nisa, 4/160; Maide, 5/42, 63, 87.

¹²³ Maide, 5/42; Hac, 22/30; Ankebut, 29/68; Saff, 61/3.

¹²⁴ Al-i İmran, 14, 94; Araf, 7/37; Yunus, 10/17, 60, 69; Nur, 24/16.

¹²⁵ Bakara, 2/90, 190, 213; Al-i İmran, 3/19; Nisa, 4/128; Fetih, 48/15.

¹²⁶ Maide, 5/14; Haşr, 59/10; Mümtehin, 60/4.

¹²⁷ Bakara, 13, 34, 206; Nisa, 49, 172-173; Nahl, 29, 49; İsrâ, 37.

¹²⁸ Nur, 24/23.

¹²⁹ Bakara, 2/172, 173.

¹³⁰ Hucurat, 49/1-18.

buyurmuştur: “Ancak iki kişiye gıpta edilir, bunlardan biri Allah'ın kendisine mal verdiği ve bu malı hak yolunda tüketme iradesine sahip kıldığı kişi, diğeri de Allah'ın kendisine ilim verdiği, hem bu ilimle amel eden hem de onu başkasına öğreten kişidir”¹³¹ Dolayısıyla Kur'an ve sünnet, kötü davranış ve duyguların bir tarafa atılmasını, bunun yerine toplum tarafından benimsenecek olan iyi ve güzel davranışların yüceltilmesini istemektedir.

Allah, Kur'an'da iki düşmana dikkat çekmektedir. Birincisi şeytandır. Şeytan, vesvese vererek insanın Allah'a asi olmasını istemektedir.¹³² İkincisi ise nefistir. Sözlükte “ruh, hayat, can, nefes, insan, zat, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi anlamlara gelen nefis kelimesi,¹³³ Kur'an'da ruh,¹³⁴ zât,¹³⁵ gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır.¹³⁶ Tasavvuf erbabına göre nefis, insanın iç dünyasında kötü sıfatların, ruh ve kalp ise iyi sıfatların mahallidir.¹³⁷

Kur'an, nefsin iyiliğe de kötülüğe de meyilli olmasından bahsetme ve bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Nefse ve ona birtakım kabiliyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki...”¹³⁸ Nefse, fücür (kötülüğünün) ve takvasının (iyiliğinin) ilham edilmesi, iyilik ve kötülükten birini seçme imkânının verilmesi demektir.¹³⁹ Bu durumda insan ya iyiliği seçerek nefsinin tezkiye etmiş olacak ve kurtuluşa erecek ya da kötülüğü seçerek hüsrana uğrayacaktır. Bu durumu Kur'an şöyle ifade etmektedir: “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”¹⁴⁰ Yine Kur'an, nefsin mertebelerine değinmektedir. Nefsin emmare¹⁴¹ ve levvame¹⁴² mertebeleri yerilirken; mülhime,¹⁴³ mutmainne,¹⁴⁴ radiyye¹⁴⁵ ve marziyye¹⁴⁶ mertebeleri övülmektedir.¹⁴⁷ Görüldüğü gibi Kur'an, şeytandan gelen

¹³¹ Buhârî, “İlim”, 15, “Zekât”, 5.

¹³² Nisa, 4/119-120; A'raf, 7/20, 201; Taha, 20/120; Nas, 114/4-5.

¹³³; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, XVI, s. 559-562.

¹³⁴ En'am, 6/93.

¹³⁵ Al-i İmran, 3/30.

¹³⁶ İsfehani, *Müfredât*, s. 1472.

¹³⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 141.

¹³⁸ Şems, 91/7-8.

¹³⁹ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, XXXI, s. 177.

¹⁴⁰ Şems, 91/9-10.

¹⁴¹ Yusuf, 12/53.

¹⁴² Kıyame, 75/2.

¹⁴³ Şems, 91/7-10.

¹⁴⁴ Fecr, 89/27.

¹⁴⁵ Fecr, 89/28.

¹⁴⁶ Fecr, 89/27.

vesveseye dikkat çekmekte ve ona karşı tedbirli olmayı salık vermektedir. Yine nefsin suffî duygularına karşı insanı uyarmakta ve insanı övülen nefis mertebelerine yönlendirmektedir. Yani insanı günaha sevk eden dürtülerini başka yöne çevirmesini, iradeyi “id”in tasallutundan kurtararak doğruyu mükemmeli arayan “süperego”nun hizmetine vermeyi amaçlamaktadır. Böylece kötü davranışlar önlenip iyi davranışlar yüceltilmiş olacaktır.

8. Gerileme

Her hangi bir problemle başa çıkamayan bireyin çocuksu ya da ilkel davranış biçimleriyle problemi çözmeye çalışması gerileme mekanizmasını ifade etmektedir. Problem karşısında birey, somurtkan ya da saldırgan bir hale gelir.¹⁴⁸ On yaşındaki bir çocuğun kardeşinin doğumuyla beraber altını ıslatması¹⁴⁹ buna örnek olarak verilebilir.

Peygamberler, Allah’tan gelen vahyi değiştirmeden kavimlerine tebliğ etmişlerdir. Ancak onlar bu tebliği kolay şartlar altında yerine getirmemişlerdir. Taklit ve cehalet içinde bulunan kimseler, peygamberlerinin daveti karşısında saldırganlıklarını ve düşmanlıklarını açığa vurmuşlardır. Mesela Hz. Nuh, Hz. Salih, Hz. Hud, Hz. Yahya, Hz. Zekeriya gönderildikleri toplumu hak dine davet etmişler, ancak onların saldırgan davranışlarıyla baş başa kalmışlardır.¹⁵⁰ Hatta Hz. Yahya ve Hz. Zekeriya kavimleri tarafından şehit edilmişlerdir.¹⁵¹

Hz. Musa Tur dağına gidince, onun kavmi zinet eşyalarını kullanarak bir buzağı yaptı da ona tapmaya başladılar. Bu durum ayette şöyle ifade edilmektedir: “(Tûr’a giden) Musa’nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler. Görmediler mi ki o, onlarla ne konuşuyor ne de onlara yol gösteriyor? Onu (tanrı olarak) benimsediler ve zalimler oldular.”¹⁵² Hz. Musa Allah’tan vahiy almak için Tur dağına gittiğinde Sâmirî, onlara böğürebilen bir buzağı yapmıştır. İsrailoğulları buzağının böğürmesinden etkilenerek ona tapmaya başlamışlardır.¹⁵³ Hz. Harun onları uyarınca da “Onlar: Biz, dediler, Musa aramıza dönünceye kadar buna

¹⁴⁷ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 195-198; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998, s. 135-138; Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1999, s. 177-179.

¹⁴⁸ Freud, *Psikanalize Giriş*, s. 159; Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 302.

¹⁴⁹ www.guncelpsikoloji.net/yasam/savunma-mekanizmalari-h6399.html; Erişim Tarihi: 04.08.2018.

¹⁵⁰ Hud, 11/32, 48, 89; İbrahim, 14/9; Furkan, 25/37; Sâd, 38/12; Mü’min, 40/31; Nuh, 71/1, 21, 26.

¹⁵¹ Razi, *Tefsir-i Kebîr*, III, s. 603.

¹⁵² A’raf, 7/148.

¹⁵³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XIII, s. 117.

tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!"¹⁵⁴ demişler ve buzağıya tapmaya devam etmişlerdir. İsrailoğullarının yaptığı bu yanlış davranış, gerilemeye örnek olarak verilebilir.

Hz. Muhammed de gönderildiği Mekke toplumunda farklı bir muameleyle karşılaşmamıştır. İslam dinini tebliğ ettikçe müşriklerin Müslümanlara uyguladığı işkence ve eziyetler artmış, dayanılmaz bir hal almıştır. Zamanla sözlü saldırı ve hakaretler yerini fiili saldırılara bırakmıştır. Hatta Mekke döneminde Müslümanlardan şehit olanlar olmuş ve sonunda Müslümanlar Mekke'den Medine'ye hicret etmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁵ Görüldüğü gibi münkirler ne zaman kendilerine gelen peygamberlerin mesajlarına cevap verme hususunda aciz kalmışlar, o zaman onlara karşı içlerinde besledikleri kin ve nefreti sözel ya da fiili olarak gün yüzüne çıkarmaya başlamışlardır. Böylece onlar vicdanlarının sesini dinlemek yerine saldırganlık dürtülerini harekete geçirmişler ve ilkel bir yöntemle kendilerini savunmaya çalışmışlardır.

9. Özdeşleşme

Bireyin kendini başka birinin yerine koyma ve onun gibi davranma eğilimi özdeşleşmeyi ifade etmektedir. Bu savunma mekanizmasında kendinde olan özellikleri beğenmeme vardır. Genç bir kızın bir film yıldızı gibi giyinip süslenmesi buna örnek olarak verilebilir.¹⁵⁶ Freud'a göre özdeşleşmenin amacı, "model" alınan başka bir ben'e benzeyecek biçimi özben'e kazandırmaktır.¹⁵⁷

Kur'an, müşriklerin içine düştükleri şirk ve taklit bataklığını tasvir etmekte ve şöyle buyurmaktadır: "Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?"¹⁵⁸ Kur'an, doğrunun ve hakikatin araştırılmasını ve ona göre de iman edilmesini emretmektedir. Kur'an'ın bu çağrısı karşısında inkâr edenler

¹⁵⁴ Taha, 19/91.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bk. Muhammed İbn İshak, *Siyer-i İbn İshak*, tah. Süheyl Zükari, Beyrut: Daru'l-fikir, 1978; Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişam, *Siret-i İbn Hişam*, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Karaman Yayınları, 2014; İzzet Derveze, *İzzet, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995.

¹⁵⁶ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 301; Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, s. 303; Sigmund Freud, *Kitle Psikolojisi*, trc. Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem yayınevi, 2000, s. 53-55; Freud, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, s. 79-80.

¹⁵⁷ Freud, *Kitle Psikolojisi*, s. 55.

¹⁵⁸ Bakara, 2/170.

babalarından kalma inancı bırakmak istememişler ve “biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız”¹⁵⁹ demişlerdir. Kur’an ise onların taklit ettiği babalarının dinini bâtil olarak ilan etmiştir. Zira onların babaları akıllarını kullanmayan, aynı zamanda da doğruyu bulamamış kimselerdi.¹⁶⁰ Bilinçsizlik, kötü niyet, basiretsizlik, menfaatçilik gibi çeşitli psikolojik zaafılar, insanları “atalarımızın yolu” dedikleri bâtil yola sürüklemektedir.¹⁶¹ Görüldüğü gibi akıldan ve bilgiden yoksun körü körüne bir taklit, insanı sadece cehalet bataklığında bırakmakta ve onun, doğruyu bulmasını engellemektedir. Yani müşriklerin, kendilerini atalarıyla özdeşleştirmeleri yanı sıra ısrar etmelerine ve o yanlıştan dönmemelerine neden olmuştur. Oysa Kur’an, taklitten uzaklaşılmasını ve “eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun.”¹⁶² ayetinde de ifade edildiği gibi bir bilene sorulmasını istemektedir.

Kur’an, Hz. Peygamber’in müminlerce örnek ve model insan olarak alınmasını istemektedir. Bu durum Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”¹⁶³ Ayette geçen “örnek” kelimesi “kendisine uyulan örnek” anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber, söz ve fiillerinde örnek alınan ve bu hususta kendisine uyulmak suretiyle teselli bulunan kimsedir. Zorluk ve sıkıntı anında dahi ümmetine örnek olmuştur.¹⁶⁴ Yine Kur’an onun ahlakını överek şöyle buyurmaktadır: “Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.”¹⁶⁵ Hz. Peygamber’in, “Ben mekârim-i ahlakı tamamlamak için gönderildim.”¹⁶⁶ sözü de ahlaki olarak onun ne kadar zirve noktada durduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kur’an ve sünnet bu niteliklere haiz olan bir insanın, yani Hz. Peygamber’in örnek alınmasını ve onun özellikleriyle özdeşim kurulmasını istemektedir. Buna mukabil “Ey iman edenler! Hep birden barışa girin. Sakın şeytanın peşinden gitmeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.”¹⁶⁷ ayetinde de ifade edildiği gibi şeytanla özdeşleşmeyi ve onun vesveselerinin peşinden koşmayı reddetmektedir. Aksine “De ki: “Eğer

¹⁵⁹ Bakara, 2/170.

¹⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, III, s. 304; Reşîd Rızâ, *Menar Tefsiri*, yy: el-hey'etü'l-mısriyyeti'l-âmme, 1990, II, s. 74; Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 255.

¹⁶¹ Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, s. 255.

¹⁶² Nahl, 16/43.

¹⁶³ Ahzab, 33/21.

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, XIV, s. 155; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, tashîh. Muhammed Ali şahin, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415h., III, s. 418.

¹⁶⁵ Kalem, 68/4.

¹⁶⁶ İbn Hanbel, II, 381.

¹⁶⁷ Bakara, 2/208.

Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹⁶⁸ ayetinde de ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'e tabi olmak emredilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada temel psikolojik savunma mekanizmalarının Kur'an'da nasıl kullanıldığı ele alıp incelenmeye çalışılmıştır. İnsan, çeşitli kaygılardan ve çatışmalardan kendini korumak için unutmama, karşıt tepki geliştirme, mantığa bürüme, yansıtma gibi çeşitli savunma mekanizmaları geliştirmiştir. Bununla insan, yaptığı davranışları kendince anlamlı ve akla yatkın kılmaya çalışır.

Kur'an, bugün psikoloji biliminin konu edindiği psikolojik savunma mekanizmalarına yer vermiştir. Zira Kur'an, bu gözle okunduğunda bunu görmek mümkün olacaktır. Ancak Kur'an, üslubu gereği bunu doğrudan değil, dolaylı yoldan muhataplarına aktarmıştır. Özellikle müşriklerin, münafıkların ve ehli kitabın Hz. Muhammed'i ve onun getirdiklerini inkâr etmek ve yalanlamak için ne denli psikolojik savunma mekanizmalarına başvurduklarını gözler önüne sermiştir. Bunun yanında müminlerden özdeşleşme ve yüceltme gibi bazı psikolojik savunma mekanizmalarından manevi terakkilerinde istifade etmelerini salık vermiştir.

Esasında Kur'an'ın insan temelli yorumlanması onun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Zira Kur'an'ın muhatabı insandır. Bu nedenle insan davranışlarını konu alan psikoloji bilimiyle Kur'an ilimlerinin yakın bir ilişki içerisinde olması Kur'an ayetlerinin psikolojik olarak yorumlanmasının da önünü açacaktır. Zira çalışmamız esnasında Kur'an ilimleri ve psikoloji arasında olması gereken disiplinler arası çalışmaların çok kısıtlı olduğu kanaatine vardık. Bu çalışmalar yapıldığı takdirde Kur'an'ın daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunacak, aynı zamanda yorum zenginliği katacaktır. Yine Kur'an'da geçen, ancak tasavvuf ilminin konu edindiği nefis terbiyesi ve psikolojinin konuları arasında yer alan kişilik kuramlarının mukayeseli bir tarzda ele alınıp incelenmesi alana büyük bir katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

Aydın, Ayhan, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.

Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.

¹⁶⁸ Al-i İmran, 3/31.

- Bakırcıoğlu, Rasim, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2006.
- Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Burger, Jerry M., *Kişilik*, trc. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Cervone, Daniel ve Pervin, Lawrence A., *Kişilik Psikolojisi*, çeviri edit. Mustafa Baloğlu, Ankara: Nobel Akademik yayıncılık, 2016.
- Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, İstanbul: İnkılap kit., 1990.
- Bayram, Enver *Kur'an'da Psikolojik Ceza*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ', *Tefsiru'l-Begavî*, tah. Abdürrezzak el-Mehdi, Beyrut: Daru ihyai'l-türasi'l-arabiyyi, 142h.
- Beydâvî, Abdullah bin Ömer bin Muhammed bin Ali, *Envâru't-tenzîl ve esraru't-tevil*, Beyrut: Daru ihyai'l-turasil arabiyyi, 1418h.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992, 2. bs.
- Çoşkun, İbrahim, *Kur'an Işığında İnkârın Psikolojik Sebepleri*, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, cilt: I.
- Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2003.
- Derbay-Ritzen, Pierre, *Freud Skolastiği*, trc. A. Fikret Gökdemir ve A. Çetin Ertürk, Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Derveze, İzzet, *İzzet, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1999.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Nisyân", *DİA*, İstanbul, 2007.
- Freud, Anna, *Ben ve Savunma mekanizmaları*, trc. Yeşim Erim, İstanbul: yy., 2015.
- Freud, Sigmund, *Psikanaliz Üzerine*, trc. A. Avni Öneş, İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- Freud, Sigmund, *Kitle Psikolojisi*, trc. Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem yayınevi, 2000.
- Freud, Sigmund, *Psikanalize Giriş*, trc. Günsel Koptagel-İlal, İstanbul: Mert Yayıncılık, ts.

- Freud, Sigmund, *Kendi Kendine Psikanaliz*, trc. Tahsin Büyükören, Düşünen İstanbul: Adam yayınları, 1994.
- Geçtan, Engin, *Psikanaliz ve Sonrası*, İstanbul. Remzi Kitabevi, 2000.
- Güleç, Cengiz ve Batmankaya, Murat, *Freud*, İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayımcılık, 1995.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tashîh. Muhammed Ali şahin, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415h.
- Hökelikli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Abdülmelik, *Siret-i İbn Hişam*, trc. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Karaman Yayınları, 2014.
- İbn İshak, Muhammed, *Siyer-i İbn İshak*, tah. Süheyl Zükari, Beyrut: Daru'l-fikr, 1978.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, tah. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1419h.
- İsfehani, Ragıb, *Müfredat*, trc. Yusuf Türker, İstanbul: Pınar Yay., 2012.
- Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Kur'an'a Göre İnkâr ve Bunalım -İnkarcılığın Ruh Sağlığına Olumsuz Etkileri-, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, cilt: I, sayı: 1.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, Yusuf ve Züleyha Açısından Kur'ân'da "Nefs-i Emmâre" Kavramı - Freud'un "İd" Kavramıyla Bir Mukayese, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, cilt: VII, sayı: 17.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, tah. Ahmed el-Berdunî ve İbrahim Atfîş, Kahire: Daru'l-kütübî'l-mısriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm, *Kuşeyrî Risâlesi*, trc. Dilaver Selvi, İstanbul: Semerkand, 2009.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâl-il Kur'an*, trc. İ.Hakkı Şengüler ve diğerleri, yy.: Hikmet Yayınları, ts.
- Köse, Ali, *Freud ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Lagache, Daniel, *Psikanaliz*, trc. Evin Aktar, Ankara: Dost kitabevi, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Kitabu't-Tevhid*, nşr. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi, Ankara, 2002.
- Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhimu'l-Kur'an*, trc. Yusuf Karaca ve dğr., İstanbul: İnsan Yayınları, 1997.
- Morgan, Clifford T., *Psikolojiye Giriş*, trc. Olcay İmamoğlu ve Hüsnü Arıcı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2013.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Tefsîr-i Kebîr*, Beyrut: Daru ihyai't-türasi'l-arabi, 1420h.
- Rızâ, Reşîd, *Menar Tefsiri*, yy.: el-Hey'etü'l-mısriyyeti'l-âmme, 1990.
- Sagan, Eli, *Freud, Kadın ve Ahlak*, trc. Gökçe Metin, İzmir: İlya Yayınevi, 2001.
- Sayar, Kemal ve Dinç, Mehmet, *Psikolojiye Giriş*, İstanbul: DEM Yayınları, 2011.
- Semerkandî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahru'l-ulûm*, yy., ts.
- Sinanoğlu, Mustafa "Küfür", *DİA*, İstanbul, 2002.
- Şentürk, Habil, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmiu'l-beyân*, yy.: Müeessetü'r-risale, 2000.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1998.
- Ulutürk, Veli, Kur'an-ı Kerim'e Göre İnkâr ve İnkâr Âmilleri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, sayı: 7.
- Yılmaz, Ali, Kur'ân'a Göre İnkârın Psikolojik Tezâhürleri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, sayı: 20.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk, *Tâcü'l-arûs*, tah. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn, yy.: Daru'l-hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebu'l Kasım Muhammed Ömer, *El-Keşşaf*, Beyrut: Darü kütübî'l-arabiyyi, 1407h.

İnternet Kaynakları

www.derszamani.net/yadsima-inkar-bildiren-cumleler-ornekler.html; Erişim tarihi: 06.08.2018.

www.guncelpsikoloji.net/yasam/savunma-mekanizmalari-h6399.html; Erişim tarihi: 04.08.2018.

